

КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

УДК:376.37

Аль-Мраят О.Б.

ПРОБЛЕМА РАНЬОГО ЗАПОБІГАННЯ ТРУДНОЩАМ В ОВОЛОДІННІ ГРАФІЧНИМИ НАВИЧКАМИ ДІТЬМИ З РАС

У статті представлено результати аналізу наукової літератури з проблеми формування навички письма у дітей з нейротиповим розвитком і розладами аутичного спектра (РАС). Схарактеризовано основні труднощі в оволодінні письмом дітьми з РАС. Доводиться, що для ефективного оволодіння графічними навичками дітьми з РАС необхідно в навчальний процес впровадити багаторівневу діагностично-розвивальну модель з урахуванням особливостей розвитку їх психічних функцій і недостатньо сформованої потреби в оволодінні навичками письма.

Ключові слова: розлади аутичного спектра, писемне мовлення, графічні навички, запобігання труднощам, діагностично-розвивальна модель.

У період світової глобалізації та інтеграції нашої країни в європейський освітній простір впровадження і розвиток інклюзивної освіти в Україні в останній час набуває важливого значення. Актуальним питанням постає забезпечення та реалізація Державних програм щодо надання спеціальної корекційної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку. Визнання прав дитини з особливостями психофізичного розвитку, її інтересів, потреб, надання допомоги у процесі соціалізації та вибору професійної діяльності є особливо значущим на сучасному етапі розвитку освіти. Закономірним постає питання про ранню підготовку дітей з особливостями в розвитку до спільного навчання, зокрема в умовах загальних освітніх закладів, що вимагає подальшого удосконалення існуючих діагностичних, корекційних та навчальних методів та форм раннього запобігання труднощам засвоєння навчального матеріалу цією категорією дітей. Водночас вагомого значення набуває розробка нових підходів та спеціальних програм підготовки до інтеграції у загальноосвітній простір дітей з розладами аутичного спектра (РАС).

За даними досліджень останніх років розповсюдженість синдрому РАС та схожих з ним розладів зростає і за різними даними становить на сьогодні 15-20 дітей на 10 000 дитячого населення (Д. Вольф, Е. Меш, 2003 та ін.). Дослідження останніх років вказують, що поширення цієї патології в країнах Європейського Союзу становить приблизно 21–26 на 10 тисяч дітей. Частіше, як відомо, на аутичні порушення страждають хлопчики (80% від загальної кількості дітей з РАС). Загалом нині від аутизму у світі страждає 67 млн. осіб [8]. Одночасно встановлено, що згідно з даними ВООЗ, психічне здоров'я дітей помітно погіршується. У Європі щонайменше одна особа з 4–5 дітей та підлітків має психічні відхилення. Кожна п'ята дитина у світі має пізнавальні, емоційні або поведінкові проблеми. Ця загальносвітова тенденція спостерігається і в Україні, де медики констатують збільшення кількості дітей з РАС упродовж 2006-2011 років у 2,5 рази, що становить 4,3 особи на 100 тисяч дитячого населення [7]. Також дослідники констатують тенденцію до збільшення кількості дітей з вадами мовлення, серед яких чимале місце відводиться дітям з РДА (В.І. Бондар, В.М. Островська, К.О. Синьов, Т.В. Скрипник, В.В. Тарасун, В.В. Тищенко, М.К. Шеремет, Д.І. Шульженко та ін.).

Тривалий час продовжуються вітчизняні і зарубіжні дослідження, спрямовані на виявлення причин РАС та уточненню його психологічної і нейропсихологічної структури (L.Kanner, 1943; N.Asperger, 1944; L.Wing, 1976; M.Rutter, 1978; В.М. Башина, 1980, 1999; В.Е. Каган, 1981; К.С. Лебединська, І.Д. Лукашова, С.В. Немировська, 1981; К.С. Лебединська, 1987, 1988; О.С. Нікольська, 1985, 1987, 1999; В.В. Тарасун, 2004, 20014, Д.І. Шульженко, 2012).

У корекційній педагогіці та спеціальній психолого-педагогічній літературі розроблено цілісний теоретичний та практичний підхід щодо корекції дитячого аутизму. (К.С. Лебединська, О.С. Нікольська, 1991; О.С. Нікольська, Е.Р. Баєнська, М.М. Ліблінг, 1997). Система психологічної корекційної допомоги аутичній дитині та її сім'ї базується на ідеї первинного порушення розвитку афективної сфери в загальній структурі синдрому (О.С. Нікольська, 1985, 1999 К.О. Островська, 2012). Разом з тим,

психолого-педагогічна корекція, успішно сприяючи розвитку можливостей аутичних дітей в контакті, долаючи їх афективні проблеми та формуючи увагу і мовлення, не гарантують наступної адаптації дітей у загальноосвітній школі. Така адаптація потребує спеціальної педагогічної роботи по підготовці дітей з аутизмом до шкільного навчання, включаючи відпрацювання навичок імпресивного, експресивного та писемного мовлення і створення спеціальних умов для навчання зазначеної групи дітей в освітніх закладах різного типу [3, с.9; 5].

Разом з тим, підготовка аутичних дітей до продуктивного навчання в загальноосвітній і навіть у спеціальній школі до цього часу залишається суперечливим питанням. Здійснений нами аналіз матеріалів власних спланованих спостережень за дітьми з аутизмом у процесі їхнього тестування для вступу у перший клас гімназії «Афіни», гімназії «Євроленд», у Мовленнєвий центр на базі Київської міської психо-неврологічної лікарні №2; Центру дитячої та сімейної психології «Я плюс сім'я», свідчить про механічний, недостатньо усвідомлений характер засвоєння ними відповідних навичок та вмій. Так, формально підготовлені до шкільного навчання аутичні діти не в змозі проаналізувати чи відповісти на питання за коротким текстом, який вони щойно прочитали чи написали, не можуть довго концентрувати увагу на списуванні, створювати тексти, аналізувати і оцінювати ними написане тощо.

У контексті проблеми запобігання труднощам у навчанні рання діагностика відхилень у розвитку дітей з аутизмом і знаходження шляхів їхнього попередження стають одним з пріоритетних напрямів корекційної педагогіки і спеціальної психології. Адже доведено, що чим раніше починається цілеспрямована робота з дитиною з особливостями психофізичного розвитку, тим ефективнішими виявляються результати корекції відхилень у розвитку, уможливорюється запобігання виникнення вторинних відхилень (Т.В.Ахутіна, В.І.Бондар, Л.І.Вассерман, Т.О.Власова, Л.С.Виготський, І.І.Мамайчук, В.М.Синьов, О.О.Стребелева, В.В.Тарасун, Л.М.Шипіцина, Д.І.Шульженко, М.Ворнштейн, J.R.Kirby). При цьому створення методик раннього прогнозування труднощів у навчанні дітей з РАС та програм раннього впливу на їхній розвиток ґрунтується на визначенні пластичності центральної нервової системи дитини, яка забезпечує задіявання потужних потенційних можливостей дитини та уможливорює позитивний вплив корекційної допомоги [3].

Узагальнення результатів аналізу та систематизації наукових джерел з даної проблеми дозволили виокремити такі групи критеріїв прогнозування і запобігання виникнення труднощів у навчанні та розвитку дітей. Психолого-педагогічні – научуваність як показник швидкості засвоєння знань та спроможності застосовувати способи навчальної діяльності (Д.Б.Богоявленська, Н.О.Менчинська, О.М.Цимбалюк); научуваність як стан розумового розвитку: узагальненість мислення, його гнучкість, глибина, стійкість, усвідомленість та самостійність (О.Я.Іванова, А.Г.Обухівська, Н.М.Стадненко, В.В.Тарасун); довільність психічної активності, просторові та часо-просторові уявлення, афективна регуляція як базові складники психічного розвитку (В.М. Синьов, Н.Я.Семаго, М.М.Семаго). Психолінгвістичні – особливості прояву парадигматики і синтагматики (Н.С. Гаврилова, О.О.Леонтьєв, Є.Ф.Соботович, О.М.Ткач), механізми мовно-мовленнєвого розвитку (О.Є.Грибова, Є.Ф.Соботович.). Нейропсихологічні – специфіка функціонування мозкових структур (О.Л.Васерман, С.А.Дорофеева, О.М. Корнєв, Ю.В. Мікадзе); стан сформованості нейрофізичних механізмів за активністю мозку у процесах мимовільної і довільної активізованої уваги (О.Є.Грибова, Л.І.Фільчикова); інваріантні операції вибору і комбінування, що забезпечуються симультанними і сукцесивними синтезами (О.Р.Лурія, В.В.Тарасун, І.М. Філімонов); складові когнітивної обробки інформації – планування, увага, симультанні і сукцесивні процеси (Т.В.Скрипник, В.В.Тарасун, J.P.Das, J.A. Naglieri, J.R.Kirby).

Результати аналізу літератури, присвяченої ранній діагностиці і прогнозуванню труднощів у навчанні і розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку, зокрема дітей з розладами аутичного спектра (РАС) дозволили дійти висновку, що переважна більшість наукових розробок в аспекті прогнозування торкаються передусім проблем розвитку і лише опосередковано – навчальної діяльності (І.М.Воронцов, Х.Д.Егелькраут, Г.І.Келер, Я.І.Крет, М.М.Малафеев, Т.В.Пічугіна, О.О.Стребелева, Е.Л.Фрухт, Г.В.Чиркіна).

Методики, представлені як прогнозіві і попереджувальні, мають переважно не психолого-педагогічну, а медичну спрямованість, що свідчить про недостатнє врахування специфічних освітніх потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку, зокрема дітей з РАС. З цією метою, на нашу

думку, діагностичні, корекційні і навчальні методики мають ґрунтуватися з урахуванням сильних сторін і особливостей в розвитку дітей, а саме: пластичності нервової системи, високорозвиненої механічної пам'яті, здатність зрозуміти і чітко дотримуватись алгоритмів дій, відгук на ігрову діяльність, вміння орієнтуватись за візуальними стимулами, реакція на сенсорні стимуляції та ін. [3, с.226, 251].

Навчання в умовах інклюзивної освіти передбачає оволодіння дітьми з аутистичними розладами (як і нейротиповими дітьми) такими складними видами мовленнєвої діяльності, як читання і письмо. Базуючись на зазначеному, **темою** нашої статті визначено аналіз наукової літератури з проблеми ранньої підготовки до навчання дітей з РАС, зокрема розгляд сутності формування у них графічних навичок як підготовчого етапу до оволодіння письмом.

Психологічний зміст терміну писемне мовлення об'єднує різні категорії явищ – види особливої семіотичної системи, спосіб перекодування усного мовлення у писемне, особливу форму комунікації (Е.А. Данілявечюте, А.Н.Корнєв, А.А.Леонтьєв, А.П.Лурія, І.С.Марченко, В.В.Тарасун, Н.О.Чередніченко, М.К.Шеремет та ін.).

Водночас у дослідженнях, присвячених віковому формуванню письма у дитини, загально визнано, що оволодіння графічним знаком відбувається у дітей в два етапи: умовно-наслідувальний запис - каракулі, які лише нагадують письмовий текст і запис образу-пиктограми, які пізніше перетворюються у буквений запис (А.Р.Лурія). Перехід до графічної символізації звукового малюнку дає змогу дитині зробити писемне мовлення гнучким інструментом вираження та передачі власного мовленнєвого продукту.

З урахуванням зазначеного і зважаючи на те, що діти з РАС є надзвичайно складною категорією дітей з особливостями в розвитку, оволодіння писемним мовленням викликає у них серйозні, а іноді непереборні труднощі в оволодінні цим видом навчальної діяльності. У зв'язку з тим, що саме письмо є надзвичайно складною психо-фізіологічною і операціональною системою, її його засвоєння потребує оволодіння складною психо-фізіологічною структурою, та формуванням високо організованої сенсомоторної бази [6,с.99]. Доводиться, що процес оволодіння письмом може бути можливим лише за умови досягнення певного, мінімально необхідного рівня зрілості мовленнєвих і когнітивних здібностей дитини. Як особлива семіотична система писемне мовлення є системою графічних знаків, яка хоч і пов'язана з усним мовленням, тим не менше, є достатньо автономною. На думку А.А.Леонтьєва, грамотна дитина має дві мовленнєві системи: усно-мовленнєву і писемно-мовленнєву. Крім того, писемне мовлення має власні правила, які за аналогією з фонеморфологічними правилами усного мовлення позначають як графоморфологічні.

Аналіз наукових досліджень генезису писемного мовлення і практики навчання дітей з РАС показує, що такий дитині навчитися писати в короткий термін практично неможливо, оскільки навичка правильного письма, навіть у дитини з типовим розвитком, формується досить повільно і вимагає від дитини значних зусиль. Водночас процес письма вимагає від дитини одночасного вирішення комплексу складних завдань: сформованості довольної організації власної навчальної діяльності (правильно тримати ручку, орієнтуватись у зошиті, тривалий час сидіти за партою тощо); безпосереднього оволодіння навичкою писемного мовлення (координувати рухи руки, ока, засвоювати навичку написання букв тощо). Успіх дитини з РАС в оволодінні правильними навичками писемного мовлення, як і дитини з типовим розвитком, багато у чому залежить також від рівня сформованості дрібної моторики руки, що забезпечує їй правильне виконання складних правописних вправ (А.М.Богуш, Д.Б.Ельконін та ін.).

Труднощі оволодіння графічними навичками дітьми з РАС, за науковими даними, спричиняються їхніми психологічними особливостями: проблемами у розвитку сенсомоторної та мовленнєвої сфер, особливостями мислення, які ускладнюють символізацію, узагальнення, правильне сприйняття підтексту й перенесення навичок з однієї ситуації в іншу [3, с.15], несформованістю соціально-емоційної поведінки, фрагментарністю та гіперфокусованістю на окремих елементах, часто наявністю периферійного зору, розумінням значення слів і висловлювань, низьким рівнем концентрації уваги, часто з гіперактивністю, гіперсензитивністю.

З урахуванням зазначених труднощів в корекційно-розвивальній роботі з дітьми з РАС важливо також зважати на отримані результати наукових досліджень, що свідчать про можливість формування писемного мовлення у дітей з тяжкими розладами мовлення у відриві від звукового мовлення. Так,

доведено, що у процесі навчання дітей з порушеннями слуху їх навчають читати раніше, ніж у них вдається сформувати усне мовлення; при навчанні іноземній мові досить часто навички писемного мовлення також формуються до оволодіння усним мовленням. Ці доведення є особливо важливими в контексті результатів досліджень базових показників володіння дітьми з РАС усним мовленням. За даними наукових досліджень, тільки високофункціональним дітям з аутизмом притаманні високі показники розвитку усного мовлення. Більшість же дітей з РАС мають значні, іноді непереборні проблеми з таким тонким і складним видом мовлення, як експресивне: і в плані оволодіння, і в аспекті його розуміння. Фахівцями також зазначається, що навичка символізації, яка у дітей з типовим розвитком формується у символічній грі, виявляється практично недосяжною для значної кількості дітей з аутизмом, що викликає іноді непереборні утруднення в оволодінні ними фонетико-фонематичними процесами й уявленнями.

Враховуючи специфіку психофізичного і соціально-емоційного розвитку аутичних дітей, особливості їхніх мовленнєвих процесів, ми передбачаємо виникнення у них значних труднощів в оволодінні навичкою одночасного поєднання операцій освоєння писемних знаків, використання орфографічних правил, передачі змісту писемного повідомлення тощо.

Значна увага вченими приділяється також дослідженню особливостей формування у різних категорій дітей графомоторної навички як важливого компонента процесу письма (Е.А. Данілявічюте, Л.Є.Журова, Д.Б.Ельконін, Т.С.Комарова, Н.П.Сакуліна, Р.Є.Левіна, Є.Ф.Соботович, Н.О.Чередніченко, М.К.Шеремет та ін.). Графомоторна діяльність, хоч і пов'язана з усним мовленням, але має власну психологічну і сенсомоторну базу, що забезпечує практичну реалізацію всіх форм письма: позначення фонем, моделювання звукової структури слова засобами графічних символів, графомоторні операції. Ми передбачаємо, що виявлення у дітей з РАС особливих видів порушень письма, може спричинитися значною незрілістю їхніх графомоторних здібностей і недорозвинення зорово-просторового сприймання. Тому в роботі, спрямованій на вирішення проблеми раннього запобігання виникнення труднощів в оволодінні графічними навичками дітьми з РАС, ми плануємо розробку і впровадження системи спеціальних корекційно-превентивних і корекційно-розвивальних засобів формування і автоматизації графічної навички засобами нейропсихологічної корекції та сенсорної інтеграції. Передбачається, що така робота може починатися із застосування графічного символізму з наступним переходом до елементарних знакових операцій з одночасним формуванням кінестетичного положення руки, (М.О.Бернштейн, Н.П.Сакуліна), сприйняття зорових образів, які створює рука і (що є особливо важливим для дітей з РАС) – стимулювання потреби в оволодінні цими навичками.

Отже, як показує здійснений нами аналіз та узагальнення відповідної наукової літератури, проблема формування графічних навичок в аутичних дітей висвітлена вкрай недостатньо ні стосовно діагностики стану їхньої сформованості, ні шляхів забезпечення оволодіння даними навичками. У цьому зв'язку ми вважаємо актуальною і об'єктивно значущою необхідність розробки діагностико-превентивної моделі процесу оволодіння графічними навичками дітьми з аутизмом. При цьому графічні навички ми розглядаємо як важливий компонент подальшого засвоєння ними письма, яке, своєю чергою, стане, на наше переконання, засобом інтенсифікації успішного навчання і комунікації даної категорії дітей.

В основу методичної розробки цієї моделі ми плануємо покласти багаторівневу модель процесу породження писемного мовлення (В.В.Тарасун), модифікуючи її з урахування цілей нашого дослідження. Зазначена модель включає у себе шість ступенів формування писемного мовлення у дітей: мотиваційний, внутрішній план побудови писемного висловлювання, перехідний план висловлювання, зовнішній план висловлювання, перехід від внутрішнього мовлення до писемного мовлення, письмо як комунікація) [5,с.101-102]. У зазначеній моделі планується, перш за все, суттєво розширити мотиваційно-потребносний блок на всіх рівнях формування графічних навичок письма з одночасним врахуванням специфічності сприймання, уваги і поведінкових особливостей дітей з аутизмом. Запропонована діагностико-превентивна модель оволодіння графічними навичками дітьми з РАС передбачатиме також розробку системи завдань для її застосування в превентивно-формувальних цілях.

Базуючись на цих даних, ми вважаємо, що знаходження і впровадження шляхів інтенсифікації процесу оволодіння графічними навичками, а надалі – письмом, сприятиме своєчасній цілеспрямованій

підготовці дітей з РАС до формування у них освітніх навичок та вмінь. У кінцевому результаті впровадження такого підходу у процес корекції розвитку дітей з аутизмом забезпечить їхню максимально можливу своєчасну підготовку до навчання у спеціальних та у загальноосвітніх школах.

Використана література:

1. **Богуш А.М.** Готуємо руку дитини до письма. Тернопіль: Мандрівець, 2010.-105с.
2. **Выготский Л.С.** Вопросы детской психологии. СПб.: Союз, 1997.- 224с.
3. **Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М.** Аутичный ребенок. Пути помощи. М.: Теревинф, 2009.- 288с.
4. **Тарасун В.В.** Аутологія: Монографія. К.: МПЛеся, 2014.-580с.
5. **Тарасун В.В.** Модель процесу породження писемного мовлення як особливої форми комунікації//Науковий часопис національного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.- Серія 19.- 2016.-Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.- Вип.29.- с.95-102.
6. **Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом.-Т.1./Бондар В.І., Тарасун В.В.** Формування передумов навчально-пізнавальної діяльності у дітей з аутизмом. К.: Інститут спеціальної педагогіки АПН України, 2006.- 273с.
7. loda.gov.ua/news?id=11012

References:

1. **Bohush A.M.** Hotuyemo ruku dytyny do pys"ma. Ternopil": Mandrivec", 2010.-105s.
2. **Vyhotskyj L.S.** Voprosy detskoj psicholohyy. SPb.: Soyuz, 1997.- 224s.
3. **Nykol'skaya O.S., Baenskaya E.R., Lyblynh M.M.** Autychnyj rebenok. Puty pomoshhy. M.: Terevynf, 2009.- 288s.
4. **Tarasun V.V.** Autolohiya: Monohrafiya. K.: MPLesya, 2014.-580s.
5. **Tarasun V.V.** Model" procesu porodzhennya pysemnoho movlennya yak osoblyvoyi formy komunikaciyi//Naukovyj chasopys nacional"noho pedahohichnoho universytetu im.M.P.Drahomanova.- Seriya 19.- 2016.-Korekcijna pedahohika ta special"na psicholohiya.- Vyp.29.- s.95-102.
6. **Texnologiyi psichichnoi intehraciyi ditej z autyzmom.-T.1./Bondar V.I., Tarasun V.V.** Formuvannya peredumov navchal"no-piznaval"noyi diyal"nosti u ditej z autyzmom. K.: Instytut special"noyi pedahohiky APN Ukrainy, 2006.- 273s.
7. loda.gov.ua/news?id=11012

Аль-Мряят Е.Б. Проблема раннего предупреждения трудностей в овладении графическими навыками детьми с РАС. В статье представлены результаты анализа научной литературы по проблеме формирования навыков письма у детей с нейротипичным развитием и расстройствами аутичного спектра (РАС). Дана характеристика основных трудностей в овладении письмом детьми с РАС. Доказывается, что для эффективного овладения графическими навыками детьми с РАС необходимо внедрить в процесс обучения многоуровневую диагностико- развивающую модель с учетом особенностей развития их психических функций и недостаточно сформированной потребности в овладении навыками письма.

Ключевые слова: расстройства аутичного спектра, письменная речь, графические навыки, предупреждение трудностей, диагностико- развивающая модель.

Al-Mrayat O.B. The problem of early prevention of the difficulties in graphic skills mastery by the children with autism spectrum disorder (ASD). The article presents the results of the scientific literature analysis of the problem of formation of the handwriting skills to the children with neurotypical development and autism spectrum disorder (ASD). The main difficulties in mastery of the handwriting by the children with ASD are defined. It is proved that for the effective mastery of the graphic skills by the children with ASD it is necessary to introduce a multi- level diagnostic development model taking into consideration the peculiarities of the development of their mental functions and underdeveloped necessity for the handwriting mastery.

Keywords: autism spectrum disorder, written language, graphic skills, prevention of the difficulties, diagnostic development model.

Стаття надійшла до редакції: 06.04.2016 р.

Статтю прийнято до друку: 06.05.2016 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Тарасун В.В.

УДК 1:37(477)

Ашук Н.І.

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У СФЕРІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

У статті автор пропонує своє розуміння сутності компетентісного підходу і в світлі сучасної модернізації освіти обґрунтовує його актуальність у навчальному процесі в закладах інклюзивної освіти. У статті на підставі аналізу наукових джерел охарактеризовані послідовність та взаємозв'язок методологічних підходів загальнонаукового та конкретнаукового рівнів із зосередженням уваги на умовах ефективного застосування технологій навчання в інклюзивній школі.

Методологія педагогічної практики щодо реалізації компетентісного підходу ще знаходиться у стані становлення. Достатньою мірою не вивчені умови, шляхи та способи розв'язання педагогічних завдань з позиції цього підходу. У світлі вирішення деяких із зазначених завдань у статті акцентується увага на важливості розробки освітніх стандартів на основі компетентісного підходу, а також доцільність створення методик проведення різноманітних форм роботи для реалізації запланованого у цих стандартах.